

УДК 343.122:343.131

DOI 10.37566/2707-6849-2021-2(35)-9

Віктор НОВОЖИЛОВ,
*аспірант кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1759-6800*

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ОХОРОНИ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Якщо при вчиненні кримінально протиправних діянь заподіюється шкода певній особі, виникає новий суб'єкт правовідносин – постраждала особа, тобто потерпілий у розумінні матеріального кримінального права. Надалі його права, свободи і законні інтереси стають предметом захисту й охорони у кримінальному провадженні, тобто є невід'ємною частиною завдань кримінального провадження.

Особливий процесуальний статус потерпілого, ряд унікальних процесуальних прав такого суб'єкта зумовлюють актуальність дослідження специфіки існуючого механізму реалізації завдань кримінального провадження стосовно цього учасника. Постраждала особа, будучи за визначенням жертвою кримінально протиправного діяння, першочергово потребує процесуальної

охорони своїх прав, свобод і законних інтересів. Оскільки задля доступу такої ось особи до кримінального правосуддя є необхідним здійснення повного, швидкого й неупередженого досудового розслідування, винятковий інтерес становить забезпечення охорони прав, свобод і законних інтересів постраждалої особи.

Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій. У національній доктрині кримінального процесу проблематиці захисту й охорони потерпілого, нормативного забезпечення його процесуального статусу, у тому числі на досудовому розслідуванні, приділялася значна увага, зокрема, в наукових працях С. Абламського, І. Гловюк, С. Давиденко, О. Капліної, А. Лапкіна, І. Мудрак, В. Нора, В. Пожара, О. Соловйової, О. Сольонової О. Старенького, В. Тертишника, О. Тищенко, І. Тітка, М. Тлепової, Л. Удалової, Д. Філіна, С. Шаренко, О. Шило та багатьох ін. Водночас деякі окремі питання здійснення охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого не були цілком висвітлені, зокрема, в контексті механізмів реалізації завдань кримінального провадження, а тому потребують подальшої наукової розробки.

Метою статті є дослідження завдання кримінального провадження щодо охорони прав, свобод та законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації в аспекті механізмів реалізації такого на досудовому розслідуванні, а також формування на основі висновків дослідження пропозицій для законотворців і правозастосовувачів.

Виклад основного матеріалу. У ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України [1] (далі – КПК) закріплено завдання кримінального провадження щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Це загальне змістовне завдання при застосуванні такого до постраждалої особи конкретизується, у тому числі породжує ряд похідних спеціальних завдань, зокрема, попередження вторинної віктимізації (яка виникає не як безпосередній результат злочинного діяння, а спричиняється реакційними діями інститутів та окремих осіб щодо такого потерпілого (п. 1.3 [2])).

Для попередження вторинної віктимізації постраждалої особи під час кримінального провадження необхідно створити умови, за яких така особа передусім буде як об'єктивно захищена від кримінально протиправного посягання, що мало місце, так і суб'єктивно усвідомлюватиме реальність і дієвість такого захисту, а також убезпечена від повторення посягання. При цьому класичний кримінальний процес спрямований на забезпечення об'єктивної неможливості продовжити кримінально протиправне посягання, хоча вторинна віктимізація може наставати також в умовах, коли об'єктивно забезпечено безпеку постраждалої особи, але суб'єктивно жертва продовжує зазнавати переживань, психічних, психологічних й емоційних страждань. Для уникнення таких постраждала особа передусім має отримати підтвердження від органів кримінальної юстиції того, що поки ще не

доведене *твердження* про заподіяння такій особі шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння *розглядається* як правдиве і водночас *перевіряється* шляхом здійснення досудового розслідування. Це відбувається у формі початку кримінального провадження (ст. 214 КПК) та наділення постраждалої особи процесуальним статусом потерпілого (ст. 55 КПК).

Отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого є вкрай важливим для попередження вторинної віктимізації, оскільки цей статус не тільки надає особі право відмовитися надавати пояснення, показання (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК) (тобто дозволяє особі самостійно забезпечити себе від повторних психологічних і емоційних страждань, які виникають при згадуванні й переказуванні обставин учинення кримінально-протиправного діяння), а й наділяє її повним спектром як реактивних (*права, що реалізуються за допомогою реакції інших суб'єктів кримінального провадження*), так і проактивних (*реалізуються тільки залежно від активного бажання їх здійснення потерпілим*) кримінальних процесуальних прав. При цьому реалізація проактивних прав потерпілим є ефективним засобом попередження вторинної віктимізації, оскільки дає змогу у минулому жертві зовнішніх обставин самостійно, за власною волею і прагненням, своїми діями відновити права й отримати компенсацію і сатисфакцію.

Відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тобто набуття процесуального статусу потерпілого не потребує прийняття окремого процесуального рішення з боку дізнавача, слідчого чи прокурора, а відбувається в силу реалізації проактивного права постраждалої особи – заявити про заподіяння їй шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння. При цьому КПК не встановлює жодного стандарту доказування для постраждалої особи.

На нашу думку, таке регулювання є правильним, оскільки в ньому втілюється загальноправова презумпція добросовісності (доброчесності) особи. Дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд при вирішенні питання про заподіяння особі шкоди, а відтак, і отримання процесуального статусу потерпілого, мають послуговуватися доктриною «випереджаючої довіри». Це поняття введене в теорії психології, соціальних ігор і програмуванні (*див., наприклад, [3; 4, с. 16–17]*) і позначає апріорну, попередню довіру, прийняття інформації «на слово». Застосування доктрини «випереджаючої довіри» при взаємодії органів кримінальної юстиції із постраждалою особою не тільки впливає із приписів КПК (ч. 1, 2 ст. 55), а й здатне попередити вторинну віктимізацію, особливо в період найбільшої вразливості постраждалої особи – на самому початку кримінального провадження, адже отримання процесуального статусу потерпілого є свого роду гарантією особі від імені держави про те, що порушення її прав, свобод та законних інтересів

визнано і буде компенсовано, та що така особа отримає сатисфакцію внаслідок притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Водночас справедливим є і твердження про те, що процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні має отримувати лише особа, якій кримінально протиправним діянням було завдано шкоди (за ч. 1 ст. 55 КПК «моральної, фізичної чи майнової»). Тому у випадку, якщо заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій кримінальним правопорушенням не завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК слідчий або прокурор за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що цій особі не завдано шкоди, виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим. Цим положенням КПК покладає тягар доказування відсутності заподіяння відповідній особі шкоди на слідчого чи прокурора, які, оформлюючи своє рішення постановою, мають обов'язково вказати зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови, і мотиви прийняття постанови, навівши відповідне обґрунтування (п. 2 ч. 5 ст. 110 КПК).

Доктриною та практикою напрацьовано підхід, за якого очевидність і достатність таких підстав є оцінним поняттям, яке визначається в кожному конкретному випадку, виходячи із обставин кримінального провадження і внутрішнього переконання особи, що приймає процесуальне рішення, і може полягати, зокрема, у такому: очевидна відсутність події або складу кримінального правопорушення; відсутність шкоди з боку особи, яка подала відповідну заяву; очевидна відсутність причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і заподіяною шкодою; наявність завданої кримінальним правопорушенням шкоди іншого виду, ніж передбачено ч. 1 ст. 55 КПК (наприклад, заподіяння особі моральної шкоди як представнику певної частини суспільства; заподіяння моральної шкоди юридичній особі); неможливість визнання потерпілим конкретної особи, виходячи з кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення [5, с.43; 6]. Хоча, як видається, нормативне положення про те, що рішення про відмову у визнанні особи потерпілою приймається *«за наявності очевидних та достатніх підстав»* не є оцінним поняттям і має розумітися як двоєдиність стандарту доказування та доказів, за допомогою яких такий стандарт досягається: має існувати достатня сукупність доказів (фактичних відомостей, сформованих відповідно до вимог КПК), які очевидно (тобто найвищою мірою, поза розумним сумнівом) встановлюють факт відсутності завдання конкретній особі моральної, фізичної або майнової шкоди внаслідок настання події, яка містить ознаки вчинення кримінально протиправного діяння, що розслідується в межах кримінального провадження.

На жаль, правозастосовці й до сьогодні не завжди повною мірою усвідомлюють механізм отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого та відмови у визнанні потерпілим, запроваджений КПК у 2012 році. Так, в ухвалі слідчого судді Вищого антикорупційного суду описується така позиція: «З наданих до скарги матеріалів, заперечень та пояснень сторін вбачається, що основним аргументом детектива НАБУ [...] при прийнятті рішення про відмову у визнанні ОСОБА_1 потерпілим у кримінальному провадженні [...] є наявність у нього обов'язку самостійно довести факт завдання йому шкоди у результаті вчинення можливого кримінального правопорушення. На думку детектива, цей обов'язок особи, яка заявляє клопотання про визнання потерпілим, впливає з принципу змагальності і не створює ніяких зобов'язань для органу досудового розслідування щодо встановлення фактів наявності такого процесуального статусу у конкретної особи» [7], на що слідчий суддя слушно зазначає, що «вимога щодо вмотивованості постанови про відмову у визнанні потерпілим передбачає не лише аналіз змісту заяви про визнання потерпілим, а дослідження всіх доказів, наданих на її підтвердження, та їх подальшу перевірку» [7].

Як правило, постраждала особа у скарзі на постанову про відмову у визнанні потерпілим просить слідчого суддю не тільки скасувати таку, а й визнати скажника потерпілим. Щодо задоволення такої вимоги загальнопоширеним підходом є відмова, яка обґрунтовується тим, що констатація слідчим суддею такого статусу «не входить до повноважень слідчого судді, оскільки питання визнання заявника потерпілим відноситься до дискреційних повноважень слідчого / дізнавача. У свою чергу, слідчий суддя не може піднімати і приймати рішення, котрі віднесені до компетенції слідчого, який є самостійним у прийнятті таких рішень та відповідно до положень ст. 40 КПК несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій» [6]. Із таким формулюванням, на нашу думку, важко погодитись, оскільки запроваджений абзацом першим ч. 2 ст. 55 КПК у 2012 році автодинамічний процес отримання особою процесуального статусу потерпілого (*за аналогією з процедурою початку кримінального процесу: див. [8, с. 5; 9, с. 56, 82; 10, с. 175]*) виключає дискреційне повноваження слідчого чи прокурора щодо наділення особи процесуальним статусом потерпілого у випадку, коли така особа, реалізуючи своє проактивне процесуальне право, самостійно звертається із заявою, повідомленням про кримінальне правопорушення чи із заявою про залучення до кримінального провадження як потерпілого. У даному випадку дискреція відсутня, а постраждала особа отримує процесуальний статус потерпілого на підставі норми кримінального процесуального закону – абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК. Як видається, не є дискреційним і повноваження слідчого, прокурора, передбачене ч. 5 ст. 55 КПК щодо відмови у визнанні потерпілим, оскільки відповідне нормативне положення встановлює безальтернативний обов'язок прийняти

відповідне рішення за наявності достатніх доказів, які очевидно підтверджують відсутність заподіяння певній особі шкоди. І навіть право слідчого, прокурора чи суду визнати особу потерпілою у кримінальному провадженні (абз. 1 ч. 7 ст. 55 КПК) є дискреційним тільки з огляду на автономність від позиції інших учасників кримінального провадження, а не від позиції постраждалої особи, оскільки передбачає обов'язкову наявність попереднього волевиявлення такої, оформлене як письмова згода на залучення до провадження у процесуальному статусі потерпілого.

Щодо наявності такої згоди у практиці зустрічаємо цікаві ситуації: наприклад, кримінальне провадження здійснюється за попередньою правовою кваліфікацією ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115, ч. 4 ст. 296 Кримінального кодексу України (*замах на вбивство та вчинення хуліганських дій із застосуванням вогнепальної зброї*), а постраждала від цього кримінально-протиправного діяння особа наполягає визнати її потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 128 Кримінального кодексу України (*необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження*), при цьому згоди на залучення до кримінального провадження за офіційною попередньою правовою кваліфікацією особа не надає, про що свідчить її письмова заява, що міститься в матеріалах досудового розслідування, і позиція у судовому засіданні [11]. У даному прикладі постраждалою особою подано скаргу на постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка, скоріше, є удаваною і фактично підміняє собою скаргу на попередню правову кваліфікацію, яка не може бути оскаржена слідчому судді. Слідчий суддя цілком слушно відмовив у задоволенні скарги, адже дійшов висновку, що навіть за наявності шкоди постраждалою особу не можна визнавати потерпілим у випадку, коли така прямо заявляє про свою незгоду бути потерпілим за визначеною стороною обвинувачення попередньою правовою кваліфікацією. Відсутність у чинній системі кримінального процесу диспозитивних механізмів врегулювання означеної ситуації є прогалиною нормативного регулювання, яка може бути подолана розширенням інститутів відновного правосуддя у кримінальному процесуальному праві України.

Повертаючись до ухвали слідчого судді, якою скасовується постанову про відмову у визнанні потерпілим, необхідно наголосити, що така, *ipso facto*, наділяє скаржника процесуальним статусом потерпілого, оскільки відновлює дію нормативного положення абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК. Узагалі назва відповідної постанови, наведена в ч. 5 ст. 55 КПК (*«про відмову у визнанні потерпілим»*), може розглядатися як некоректна та така, що дісталася КПК 2012 року у спадок від КПК 1960 року; а враховуючи наведене вище, на нашу думку, більш точним було б іменування вказаної постанови *«про позбавлення особи процесуального статусу потерпілого»*, оскільки таке рішення має ґрунтуватися на достатніх доказах, які очевидно встановлять відсутність шкоди, а перевірка відомостей про заподіяння

особі шкоди не може бути здійснена одночасно, і цей проміжок часу особа *ipso jure* перебуватиме у процесуальному статусі потерпілого. Справедливим, щоправда, є і застереження про те, що в будь-якому випадку слідчий суддя не уповноважений вирішувати питання про наділення певної особи процесуальним статусом потерпілого, хоча вказане може розглядатися як прогалина чинного нормативного регулювання.

Водночас сторона обвинувачення в деяких випадках може вбачати у заяві про визнання потерпілим спосіб зловживання правами, особливо у випадку, коли така заява подається особою, яка надалі може бути визнана в цьому кримінальному провадженні підозрюваним або вже була визнана підозрюваним, але повідомлення про підозру такій особі було скасовано слідчим суддею. Наприклад, у межах досудового розслідування події службового підроблення, яке, імовірно, було вчинене детективом НАБУ спільно з колишніми працівниками певного Державного підприємства, та імовірного закінченого замаху на розтрату чужого майна, шляхом зловживання службовим становищем в особливо великих розмірах, директором цього Державного підприємства, який унаслідок дій указанного детектива був притягнутий, на думку заявника незаконно, до кримінальної відповідальності, було подано заяву про визнання потерпілим, оскільки йому було спричинено моральну шкоду у вигляді дискредитації його як посадової особи державного підприємства та завдано непоправної шкоди його діловій репутації [12]. На нашу думку, за таких обставин передусім варто керуватися презумпцією добросовісності особи і доктриною «випереджаючої довіри» і до моменту формування підозри не перешкоджати особі в отриманні процесуального статусу потерпілого, а постанову про відмову у визнанні потерпілим виносити водночас із підготовкою проекту письмового повідомлення про підозру, оскільки у більшості їх фактологічні (мотивувальні) складові збігатимуться.

На нашу думку, знаковою також є відсутність у КПК механізму позбавлення особи процесуального статусу потерпілого у судовому провадженні, оскільки відсутні нормативні положення, які б закріплювали повноваження суду вирішувати *ad hoc* питання про незаподіяння певній особі шкоди, тобто в іншому порядку, аніж при винесенні судового рішення, яким закінчується відповідне провадження. Водночас практика застосування абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК свідчить про те, що постраждала особа може ініціювати отримання процесуальних прав і обов'язків потерпілого на будь-якій стадії кримінального провадження. Такий підхід був остаточно закріплений у Постанові Верховного Суду від 12 вересня 2018 року у справі № 523/6472/14-к, в абз. 5 п. 38 мотивувальної частини якої Велика Палата зазначила, що *«обмежень щодо стадії процесу, на якій особа може подати відповідну заяву після відкриття кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон не містить. Не вимагає закон і прийняття* слідчим,

прокурором або судом процесуального рішення про визнання потерпілою особи, яка сама ініціювала це питання» (виділення наше. – В. Н.) [13].

Автодинамічний процес отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого має ключове значення, зокрема, при вирішенні питання про набуття процесуальних прав такою особою, зокрема в частині оскарження вироку, постановленого на підставі угоди про визнання винуватості, укладеної під час досудового розслідування, адже згідно з вимогами абз. 2 п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, укладення угоди про визнання винуватості не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Цілком слушною є позиція колеги Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, висловлена у Постанові від 20 травня 2020 року у справі № 539/3185/17 [14], згідно з якою постраждала особа має визнаватися судом потерпілим, якщо кримінальне провадження було розпочато саме за заявою чи повідомленням цієї особи і матеріали кримінального провадження не містять умотивованої постанови про відмову у визнанні потерпілим, навіть у тому разі, коли під час досудового розслідування слідчий, дізнавач чи прокурор помилково фіксували в постраждалої особи інший процесуальний статус (наприклад, здійснювали допит за правилами допиту свідка, а не потерпілого).

Порушення процесуальних прав постраждалої особи є одним із найбільш травматичних чинників, які призводять до вторинної віктимізації, оскільки, переживши кримінально протиправне посягання на основоположні права і свободи, особа за визначенням перебуває у травмованому стані, а невизнання, незабезпечення чи порушення її процесуальних прав уже як потерпілого призводить до формування похідної, вторинної шкоди, джерелом якої є діяльність органів кримінальної юстиції, а особа *de facto* стає двічі потерпілою. Для визнання і забезпечення порушених реактивних (рідше проактивних) прав потерпілого, тобто у випадку, коли мала місце бездіяльність (рідше дії чи рішення) дізнавача, слідчого, прокурора чи інших посадових осіб органів кримінальної юстиції, постраждала особа наділяється проактивним правом звернутися до слідчого судді чи суду вищої інстанції за захистом порушеного права за допомогою інституту оскарження (ст. 55 Конституції України, глави 26, 31, 32 КПК), який є ефективним засобом правового захисту.

Під час досудового розслідування постраждала особа найчастіше оскаржує бездіяльність щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також процесуальні рішення сторони обвинувачення про відмову у визнанні потерпілим, про закриття кримінального

провадження і про відмову у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій. Так, за період з 01 січня 2019 року по 01 січня 2021 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень [15] у категорії справ щодо оскарження відмови у визнанні потерпілим було зареєстровано 8516 ухвал, із яких 2652 ухвали передбачають задоволення скарги постраждалої особи, що становить близько 31,1 %. За аналогічний період за скаргами потерпілих на рішення слідчого про закриття кримінального провадження було постановлено 22 364 ухвали слідчого судді, за 13 014 з яких задоволено скаргу потерпілого (58,1 %); рішення прокурора про закриття кримінального провадження потерпілим до слідчого судді за аналізований період було оскаржено 921 раз, у 487 з яких слідчим суддею було постановлено ухвалу про скасування відповідної постанови прокурора (52,9 %). За скаргами потерпілих на рішення слідчого, прокурора про відмову у задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій за досліджуваний період слідчими суддями постановлено 3692 ухвали, у 856 випадках із яких скарги були задоволені (23,2 %), при цьому за скаргами потерпілих на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки було постановлено лише 69 ухвал, з яких у 31 випадку скарги було задоволено (44,9 %). Та найбільша кількість скарг надходить від постраждалих осіб щодо ключового процесуального рішення – початку кримінального провадження: за аналізований дворічний період за скаргами потерпілих було постановлено 45 996 ухвал, 19 649 з яких встановлювали безпідставну бездіяльність дізнавача, слідчого чи прокурора щодо невнесення відомостей до ЄРДР, що становить близько 42,7 % усіх скарг потерпілих за цим предметом.

Наведені числові показники, на нашу думку, дають підстави стверджувати існування неоднозначної ситуації щодо забезпечення прав потерпілого у межах кримінального провадження: з одного боку, постраждалі особи часто в абсолютних значеннях вважають, що їх процесуальні права порушуються чи ігноруються в межах досудового розслідування, що призводить до підвищення ризиків вторинної віктимізації внаслідок участі такої особи у кримінальному провадженні і мають наслідком використання проактивного права на оскарження; з другого – відносні показники задоволення скарг потерпілих слідчим суддею є високими (у середньому скарги задовольняються у 42 % випадків: слідчі судді найчастіше відмовляють потерпілим у зобов'язанні дізнавача, слідчого, прокурора провести слідчу (розшукову) дію (76,8 % відмов), а найчастіше задовольняють скарги потерпілих на постанови слідчого або прокурора про закриття кримінального провадження (58,1 % і 52,9 % скасувань таких постанов відповідно)). Такі результати діяльності слідчого судді доводять ефективність інституту оскарження у виправленні допущених дізнавачем, слідчим чи прокурором помилок під час досудового провадження, хоча абсолютні значення, на жаль, свідчать

про ймовірність системного звернення до хибних підходів у взаємодії органів досудового розслідування чи прокуратури з потерпілим.

Сам же інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності дізнавача, слідчого чи прокурора під час досудового провадження не позбавлений недоліків, основним із яких є, на нашу думку, неконституційне встановлення у КПК вичерпного переліку рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час підготовчого провадження [16]. Так, потерпілий не має можливості оскаржити до слідчого судді правильність попередньої правової кваліфікації, загальну бездіяльність щодо здійснення досудового розслідування певним дізнавачем, слідчим, неефективне процесуальне керівництво певного прокурора; слідчий суддя позбавлений повноважень щодо примусової зміни підслідності за скаргою потерпілого, позбавлений повноважень встановлювати під час розгляду скарги потерпілого ефективність чи неефективність, законність чи правомірність окремих процесуальних дій і досудового розслідування загалом тощо.

Виходячи з досліджених даних, у середньому на один загальний місцевий суд в Україні (яких на сьогодні 661 [17]) на рік припадає 35 скарг потерпілих на невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, 15 з яких слідчим суддею визнаються обґрунтованими. Відтак, можна припустити, що щорічно близько 10 тисяч постраждалих від кримінально-протиправних діянь осіб зазнають вторинної віктимізації на первинному етапі взаємодії з дізнавачем, слідчим чи прокурором, які безпідставно відмовили потерпілому у задоволенні його права на правовий захист і охорону з боку кримінального правосуддя. Водночас близько 6500 потерпілих щорічно доводять перед слідчим суддею невмотивованість, передчасність, необґрунтованість чи незаконність винесення слідчим чи прокурором постанови про закриття кримінального провадження. І дана кількість потерпілих – це лише ті постраждалі особи, які виявили прагнення домогтися справедливості й володіли достатніми ресурсами й знаннями для реалізації проактивного права на оскарження. А кількість постраждалих осіб, які внаслідок вторинної віктимізації від взаємодії з органами кримінальної юстиції прийняли участь «подвійної жертви» й не стали реалізовувати проактивне право на оскарження чи не знали про існування такого, статистика не обліковує.

Висновки. Отже, попередження вторинної віктимізації є спеціальним завданням кримінального провадження. Складовими механізми реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації під час досудового провадження є: (1) набуття постраждалою особою процесуального статусу потерпілого разом із (2) офіційним підтвердженням з боку органів кримінальної юстиції того, що твердження про заподіяння цій особі шкоди внаслідок кримінально протиправного діяння розглядається як правдиве і водночас перевіряється шляхом здійснення

досудового розслідування, а також (3) забезпечення можливості отримати охорону і захист своїх порушених процесуальних прав, зокрема, за допомогою оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, дізнавача чи прокурора до слідчого судді.

Отримання постраждалою особою процесуального статусу потерпілого відбувається автодинамічно та сприяє попередженню вторинної віктимізації, оскільки надає особі право відмовитися надавати пояснення, показання, тобто самостійно забезпечити себе від повторних психологічних і емоційних страждань, а також є процесуальною передумовою для реалізації потерпілим проактивних прав. При цьому КПК не встановлює жодного стандарту доказування для постраждалої особи при заявленні про заподіяння такій певної шкоди. У цьому втілюється загальноправова презумпція добросовісності (доброчесності) особи, а уповноважені особи при вирішенні питання про отримання процесуального статусу потерпілого мають послуговуватися доктриною «випереджаючої довіри».

Застосування доктрини «випереджаючої довіри» сприяє попередженню вторинної віктимізації, адже отримання процесуального статусу потерпілого є гарантією особі від імені держави про те, що порушення її прав, свобод та законних інтересів визнано і буде компенсовано та що така особа отримає сатисфакцію внаслідок притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Водночас процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні має отримувати лише особа, якій кримінально протиправним діянням було завдано шкоди. Тягар доказування відсутності заподіяння відповідній особі шкоди відповідно до ч. 5 ст. 55 КПК покладено на слідчого чи прокурора. Знаковою також є відсутність у КПК механізму позбавлення особи процесуального статусу потерпілого у судовому провадженні.

На нашу думку, нормативне положення про те, що рішення про відмову у визнанні особи потерпілою приймається «за наявності очевидних та достатніх підстав» не є оцінним поняттям і має розумітися як двоєдиність стандарту доказування та доказів, за допомогою яких такий стандарт досягається. При цьому у випадку скасування постанови про відмову у визнанні потерпілим ухвалою слідчого судді така, *ipso facto*, наділяє скаржника процесуальним статусом потерпілого, оскільки відновлює дію нормативного положення абз. 1 ч. 2 ст. 55 КПК.

Якщо особа, що надалі може бути визнана підозрюваним, порушує питання про отримання процесуального статусу потерпілого, на нашу думку, варто керуватися презумпцією добросовісності особи і доктриною «випереджаючої довіри» і до моменту формування підозри не перешкоджати особі в отриманні процесуального статусу потерпілого, а постанову про відмову у визнанні потерпілим виносити водночас із підготовкою проекту письмового повідомлення про підозру, оскільки у більшості їх фактологічні (мотивувальні) складові збігатимуться.

Порушення процесуальних прав постраждалої особи є одним із найбільш травматичних чинників, які призводять до вторинної віктимізації, оскільки, переживши кримінально протиправне посягання на основоположні права і свободи, особа за визначенням перебуває у травмованому стані, а невизнання, незабезпечення чи порушення її процесуальних прав уже як потерпілого призводить до формування похідної, вторинної шкоди, джерелом якої є діяльність органів кримінальної юстиції, а особа *de facto* стає двічі потерпілою. Тому особливе значення має інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового провадження.

Досліджені статистичні дані дають підстави стверджувати, що, з одного боку, постраждалі особи часто вважають, що їхні процесуальні права порушуються чи ігноруються в межах досудового провадження, що призводить до підвищення ризиків вторинної віктимізації; з другого – показники задоволення скарг потерпілих слідчим суддею є високими, що доводить ефективність інституту оскарження у виправленні допущених помилок. Сам же інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового провадження не позбавлений недоліків, основним із яких є, на нашу думку, неконституційне встановлення у КПК вичерпного переліку рішень, дій чи бездіяльності, які можуть бути оскаржені під час підготовчого провадження.

Насамкінець, висловимо сподівання, що окреслені недоліки у нормативному регулюванні й правозастосуванні будуть усунені найближчим часом шляхом внесення відповідних змін до КПК та підвищення рівня кваліфікації правників, які здійснюють реалізацію норм кримінального процесуального права.

Перелік використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс Законів № 4651-VI від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.11.2020).

2. *Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies)*. Council of Europe Portal. URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c> (last accessed 16.11.2020).

3. Gómez M., Carbó J., Benac-Earle C. *An Anticipatory Trust Model for Open Distributed Systems*. URL: http://www.vernon.eu/euCognition/ABiALS_2006/pdf/GomezEtAlABiALS2006.pdf (last accessed 21.01.2021).

4. Рубцов А. В. *Философия, социогуманитарное знание и власть: зеркальная оценка результативности. Идеи и числа. Основания и критерии оценки результативности философских и социогуманитарных исследований*. Москва: Прогресс-Традиция, 2016. 272 с.

5. Абламський С. Є. Реалізація прав потерпілого на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2014. 247 с. URL: <https://ua.b-ok.lat/book/3015531/97bb33> (дата звернення: 17.12.2020).

6. Ухвала слідчого судді Октябрського районного суду міста Полтави від 21 серпня 2020 року у справі № 554/1103/20 (кримінальне провадження № 12019170040000182) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91147750> (дата звернення 17.12.2020).

7. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 09 квітня 2020 року у справі № 991/2833/20 (кримінальне провадження № 5201900000001032) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88733851> (дата звернення 17.12.2020).

8. Зеленецький В. С. Проблемы правовой регламентации доследственного уголовного процесса в УПК Украины. Именем Закона. 1994. 29 апреля. С. 5.

9. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.

10. Зеленецький В. С. Функциональное назначение уголовного дела (часть первая). Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. Харків: Право, 2008. Вип. 16. С. 160–179.

11. Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 06 травня 2020 року у справі № 202/638/20 (кримінальне провадження № 12020040780000043) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89192899> (дата звернення 17.12.2020).

12. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 13 квітня 2020 року у справі № 991/1998/20 (кримінальне провадження № 5201900000001032) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88761072> (дата звернення 17.12.2020).

13. Постанова Верховного Суду у складі Великої Палати від 12 вересня 2018 року у справі № 523/6472/14-к (кримінальне провадження № 12014160490000086, провадження в суді касаційної інстанції № 13-32к18) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335> (дата звернення 17.01.2021).

14. Постанова Верховного Суду у складі колегії Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 травня 2020 року у справі № 539/3185/17 (кримінальне провадження № 42017170000000293, провадження в суді касаційної інстанції № 51-715км20) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395924> (дата звернення 17.01.2021).

15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 22.01.2021).

16. Новожилів В. С. Право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового провадження в механізмі реалізації завдань кримінального провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2019. Вип. 56. Т. 2. С. 105–113. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18067/1/Novozhilov_105-113.pdf (дата звернення 12.01.2021).

17. Перелік апеляційних та місцевих загальних судів, в яких впроваджено систему відеоконференцзв'язку / Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/vidxls> (дата звернення 22.01.2021).

References

1. *The Criminal Procedural Code of Ukraine: Code of Laws № 4651-VI from 13th April 2012*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (last accessed 15.11.2020) [ukr.]

2. *Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2006 at the 967th meeting of the Ministers' Deputies)*. Council of Europe Portal. URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c> (last accessed 16.11.2020) [eng.]

3. Gómez M., Carbó J., Benac-Earle C. *An Anticipatory Trust Model for Open Distributed Systems*. URL: http://www.vernon.eu/euCognition/ABiALS_2006/pdf/GomezEtAlABiALS2006.pdf (last accessed 21.01.2021) [eng.]

4. Rubtsov A. V. 'Philosophy, Socio-Humanitarian Knowledge and Power: Mirror Performance Assessment'. *Ideas and numbers. Grounds and criteria for assessing the effectiveness of philosophical and socio-humanitarian research*. Moscow: Progress-Traditsiia, 2016. 272 c. [rus.]

5. Ablamskyi S. Ye. *Realization of the rights of the victim at the stage of pre-trial investigation: PhD in Law thesis: 12.00.09 / Khark. nats. u-t vnutr. sprav*. Kharkiv, 2014. 247 c. URL: <https://ua.b-ok.lat/book/3015531/97bb33> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

6. *Court order of investigation judge of Oktiabyrskyi district court of Poltava city. 21 August 2020. Case № 554/1103/20 / Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91147750> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

7. *Court order of investigation judge of the High Anti-Corruption Court. 09 April 2020. Case № 991/2833/20 / Unified state register of court decisions*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88733851> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

8. Zelenetskyi V. S. *Problems of legal regulation of pre-investigation criminal proceedings in the Criminal Procedure Code of Ukraine. In the name of the law*. 1994. 29 April. p. 5 [rus.]

9. Loboiko L. M. *Methods of criminal procedure law*. Dnipropetrovsk: Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2006. 352 c. [ukr.]

10. Zelenetskyi V. S. *Functional purpose of a criminal case (part one). Issues of crime prevention: collection of scientific works.* . Kharkiv: Law, 2008. Issue 16. P. 160–179 [rus.]

11. Court order of investigation judge of Industrialnyi district court of Dnipropetrovsk city. 06 May 2020. Case № 202/638/20 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89192899> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

12. Court order of investigation judge of the High Anti-Corruption Court. 13 April 2020. Case № 991/1998/20 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88761072> (last accessed 17.12.2020) [ukr.]

13. Judgement of the Supreme Court by the Grand Chamber. 12 September 2018. Case № 523/6472/14-к / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76947335> (last accessed 17.01.2021) [ukr.]

14. Judgement of the Supreme Court by a panel of judges of Third Chamber of the Criminal Court of Cassation. 20 May 2020. Case № 539/3185/17 / Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89395924> (last accessed 17.01.2021) [ukr.]

15. Unified state register of court decisions. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (last accessed 22.01.2021) [ukr.]

16. Novozhylov V. S. *The right to challenge in court the investigator's or prosecutor's decisions, actions or inactions in pre-trial proceeding as a part of mechanism that provides attaining the objectives of criminal procedure.* *Uzhhorod National University Herald. Series: Law.* 2019. Issue 56. Vol. 2. pp. 105–113. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18067/1/Novozhilov_105-113.pdf (last accessed 12.01.2021) [ukr.]

17. List of appellate and local general courts in which the video conferencing system is implemented / *Judicial power of Ukraine.* URL: <https://court.gov.ua/vidxls> (last accessed 22.01.2021) [ukr.]

НОВОЖИЛОВ В. Механізм реалізації завдань кримінального провадження щодо охорони прав, свобод і законних інтересів потерпілого і попередження вторинної віктимізації під час досудового провадження.

У статті аналізуються процедура отримання процесуального статусу потерпілого, відмова у визнанні потерпілим, а також статистика оскарження потерпілими рішень, дій чи бездіяльності на досудовому провадженні в контексті попередження вторинної віктимізації та досягнення інших завдань кримінального провадження.

Ключові слова: завдання кримінального провадження, вторинна віктимізація, охорона прав потерпілого, випереджаюча довіра, двічі потерпілий, набуття процесуального статусу потерпілого, відмова у визнанні потерпілим.

НОВОЖИЛОВ В. Механизм реализации задач уголовного производства касательно охраны прав, свобод и законных интересов потерпевшего и предупреждения вторичной виктимизации в ходе досудебного производства.

В статье анализируются процедура получения процессуального статуса потерпевшего, отказ в признании потерпевшим, а также статистика обжалования потерпевшими решений, действий или бездействий в ходе досудебного расследования в контексте предупреждения вторичной виктимизации и достижения других задач уголовного производства.

Ключевые слова: задачи уголовного производства, вторичная виктимизация, охрана прав потерпевшего, доктрина опережающего доверия, дважды потерпевший, обретение процессуального статуса потерпевшего, отказ в признании потерпевшим.

NOVOZHYLOV V. Mechanisms of attaining the objectives of criminal procedure on preservation of victims' rights, freedoms and legitimate interests and prevention of secondary victimization in pre-trial investigation.

The study is devoted to the issue of legal mechanism of attaining the objectives of criminal procedure on preservation of victims' rights, freedoms and legitimate interests and prevention of secondary victimization in pre-trial proceedings (initiation of criminal proceedings and pre-trial investigation). This mechanism is composed of the procedure of legal entitlement of a harmed person with procedural status of victim, which provides the opportunity to participate sub actively in criminal process and to take advantages from corresponding legal guarantees in the process; the procedure for providing victims with a written acknowledgement of their formal complaint by criminal justice system officials that ensures that victim's claim on the assumption that he or she has suffered some sort of harm as a direct result of criminal offense had been committed, is considered as true and simultaneously is examined by providing pre-trial investigation; ensuring that victims have been provided with the opportunity to receive preservation and protection of their violated procedural rights, in particular by providing access to challenge in court in pre-trial investigation process decisions, actions or actions of investigator, inquirer, prosecutor or investigating judge. The author states that the Criminal Procedural Code of Ukraine prescribe that entitling of a harmed person with victim status is made through autodynamic procedure and that the Code purposely does not lie the burden of proof for attest suffered harm on the victim, which he or she proclaimed in a complaint. The common legal Presumption of Integrity and good faith of the person is embodied in mentioned legal provision and, as the author pointed out, have led to the obligation of competent officers to use an Anticipatory Trust Doctrine in resolving the issue of deprivation of the procedural status of the victim. The burden of proof for absence of harm

is lied on investigator or prosecutor according to the author's interpretation of Part 5 Art. 55 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The Code purposely does not provide the procedure for deprivation of the procedural status of victim in the stage of Trial too. Court order of investigating judge on the cancellation of the prosecutor's decision on deprivation of the procedural status of victim, ipso facto, entitling the complainant with victim status, as it restores the normative provision of first paragraph of Part 2 Art. 55 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The author analyzed nationwide statistic of court orders of investigating judge in two-last-years period and concluded that, on the one hand, the harmed persons often believe that their procedural rights are violated or ignored in pre-trial proceedings (at the initiation of criminal proceedings and in pre-trial investigation), which is leading to increased risks of secondary victimization; on the other hand, the rates of satisfaction of victims' complaints by the investigating judge are high, which proves the effectiveness of the institution of challenging in correcting mistakes that were committed earlier.

Key words: secondary victimization, objectives of criminal procedure, victim, harmed person, anticipatory trust doctrine, presumption of victims' integrity, preservation of rights, freedoms and legitimate interests of victims, legal entitlement with status of the victim, acquisition of the status of the victim, deprivation of the procedural status of victim, refusal to recognize the victim, challenging in pre-trial investigation.